

ՃՇՄԱՐԻՏ ՎԱՆԱԿԱՆԸ ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊՍԿ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ

Աւելի քան իննիսուհի տարիներու բեռը չալկած, մեկնեցաւ յաւիտենու) թեան: Եօթը տասնամեակներէ ի վեր իր սիրած Սրբոց Յակոբեանց վանքին եւ եկեղեցիներուն ընդմէջէն անձնուէր ու անմնացորդ ընծայումով ծառայեց Աստուծոյ: Ի՞նչն էր իր մխիթարութիւնը: Այդ մէկը սքանչելիօրէն բանա) ձեւած է Պօղոս Առաքեալ ըսելով. «այսուհետեւ կայ մնայ ինձ արդարութեան պսակն, զոր հատուցէ ինձ Տէր յաւուր յայնմիկ արդարն դատաւոր. ոչ միայն ինձ, ալ ամենեցուն որ սիրեցին զյայտնութիւն նորա» (Տիմ. Բ. 4.8): Որովհետեւ բարեոք պատերազմը պատերազմած, ընթացքը կատարած, հա) ւատքը պահած էր: Պահած էր մաքրակրօն անարատութեամբ:

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆԸ

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի վերջին ժամանակներու պատմութեան վերաբերմամբ, երկու զուգահեռներ գծելով, ամբողջ մեր ազգի պատմութեան հետ, հետեւեալ պատկերը կ'ունենանք: 16-րդ եւ 17-րդ դարերը Հայ ժողովուրդին եւ անշուշտ Հայց. եկեղեցիին համար նման են փապուղիի մը՝ որուն մէջ մխրճուած հայ ժողովուրդը, դիմացի կողմէն փրկութեան լոյսը չի տեսներ: Ժողովուրդի ծոցէն ծնած ընտրեալ հոգեւորական մը, պայծառափայլ դէմք մը, յանձին Գանձակեցի Գրիգոր Պարոնտէրի, բազմարդիւն գործունէութեամբ, մաքրակրօն կենցաղով, նախախնամութեան պարգեւը հանդիսացաւ Երուսաղէմի Հայոց վանքին համար, որուն կուտակուած պարտքերը վճարեց, վանքը բարեգարդեց եւ վերածնունդի շրջան մը սկսաւ, 17-րդ դարուն սկիզբը, ի մխիթարութիւն եւ յօգուտ Հայ ժողովուրդին եւ ի պայծառութիւն Հայց. եկեղեցւոյ:

Աւելի մտահոգիչ եւ ահարկու աղէտ մը ճղակտոր ըրաւ Հայ ժողովուրդը, որ երեք դարեր ետք, 20-րդ դարուն սկիզբը, իր պապենական հողերէն, բնիկ երկրէն, բռնազաղթով դուրս հանուեցաւ եւ քարղերու հետեւանքով, սպառելու աստիճան նուազեցաւ: Կործանեցան եկեղեցիներ, վանքեր, կողոպտուեցան աղօթավայրեր եւ նահատակուեցան հոգեւորականներ:

Սակայն այս մթնոլթեան ու ընդհանուր աւերածութեան վրայ, Սրբոց Յակոբեանց վանքն ու անոր զինուորեալ միաբանութիւնը, հրաշքի նման հոգեւոր վերագարթօնքի ականուռ դերը ստանձնեցին:

19-րդ դարու վերջը եւ 20-րդ դարու սկիզբը, Պոլսամերձ, Արմաշի վանքը, գործակցութեամբ երկու լուսամիտ, հիանալի հոգեւորականներու, յանձինս Մաղաքիա Արքեպսկ. Օրմանեանի եւ Եղիշէ Արքեպսկ. Դուրեանի պատրաստած էին եկեղեցականներու սերունդ մը՝ որոնք պիտի ծառայէին Օսմանեան ընդարձակածաւալ Կայսրութեան զանազան հայահոծ գաւառներուն եւ թեմերուն մէջ: Այդ սերունդը ծանօթ է ընդհանրապէս Արմաշական Ոգիով սնած ու թրծուած սերունդ մը: Ահաւասիկ անունները այդ եկեղեցականներէն ոմանց. Զաւէն Արքեպսկ. Տէր Եղիայեան, Բարգէն Արքեպսկ. Կիւլէսէրեան, Թորգոմ Արքեպսկ. Գուշակեան, Խոսրով Արքեպսկ. Պէհրիկեան, Սմբատ Արքեպսկ. Սաատէթեան, Ներսէս Վարդապետ Փափագեան, Երուանդ Վարդապետ Փերտահճեան եւ ուրիշներ: Ոմանք դժբախտաբար ընդհանուր կոտորածի եւ

աւերածութեան ընթացքին նահատակուեցան: Իսկ սակաւաթիւ կենդանի մնացողները, լիովին արգարացուցին իրենց կոչումն ու առաքելութիւնը:

Արդ՝ Արմաշականներու այս լուսաւոր համաստեղութեան նախկին վանահայր Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան, մեծանուն հոգեւորականը՝ որուն ժամանակակիցները զինք յորջորջած են երկրորդ Շնորհալի, իր երէց ձեռնասուն՝ Բարգէն Եպս. Կիւլէսէրեան, ժամանեցին Երուսաղէմ: Եղիշէ Պատրիարք սկսաւ հոգեւոր վերականգնումի գործին, իսկ Բարգէն Եպս. ստանձնեց ժառանգաւորաց վարժարանի եւ ընծայարանի աշակերտութեան դասաւանդութեան գործը: Ուրեմն 1920—էն մինչեւ 1930, այսինքն մինչեւ Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Լիբանանի մէջ հաստատուելը, ուսուցումը շարունակեց Բարգէն Եպս.:

Հոգեւոր այս ժրաջան գործունէութեան առաջին արգասիքը, այսինքն ընծայարանի նոր այս շրջանի առաջին ընթացաւարտները եղած են Տ. Նորայր Արքեպս. Պողարեան եւ Տ. Տիրան Արքեպսկ. Ներսոյեան, հետագային աշխատանքի տարբեր ուղղութիւններով, բայց երկուքն ալ արդիւնաշատ պտղաբերութեամբ:

Յաջորդ դասարանէն շրջանաւարտ եղած են Տ. Սիոն Արքեպսկ. Մանուկեան, Տ. Հայկազուն Արքեպսկ. Աբրահամեան, Տ. Զգօն Եպս. Տէր Յակոբեան, Տ. Սերովբէ Արքեպսկ. Մանուկեան, Տ. Շաւարշ Եպս. Գույումճեան: Ամէնքն ալ արգարացուցին իրենց վրայ դրուած յոյսերը, ժողովուրդին սպասարկելով, Աստուծոյ ծառայելով: Հետզհետէ տարիներու թաւալումով, շարքը անշուշտ աւելցաւ ընծայեալներուն:

Հոգելոյս Նորայր Արքեպսկ. Պողարեան ուրեմն աշակերտելով Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի, Բարգէն Եպս. Կիւլէսէրեանի, Մեսրոպ Եպս. Նշանեանի նման մեծանուն եկեղեցականներու, ստացաւ Արմաշական ոգին եւ զայն միացուց, համախառնեց Երուսաղէմի վանքի հին, ամրահաստատ աւանդութեան, որոնցմով հարկաւ կերտուեցաւ կոչումին գիտակցութեամբ պաշտօնը ընդմիշտ փառաւորող հոգեւորականը: Աշակերտները կը նային իրենց ուսուցչին անոր մէջ փնտռելու, գտնելու տիպարը, անոր նմանելու, հազուադէպ պարագաներու նաեւ զայն գերազանցելու համար:

ՎԱՆԱԿԱՆՆԵՐ

Հոգելոյս Նորայր Արքեպսկ. իր արեղայութենէն մինչեւ աստենական կեանքի վախճանը, մնաց վանքին մէջ: Իր նկարագիրը յատկանշող առաջնահերթ գիծը կարգապահութիւնն էր: Պաշտօններ ստանձնեց, ինչպէս վանքի Ելեւմտից դիւանի Տեսչութիւն, ձեռագրաց մատենադարանի Տեսչութիւն, ուսուցչութիւն, Միաբանական ընդհանուր ժողովի Ատենապետութիւն, եւ այլն: Բոլոր պաշտօններուն մէջ ալ ցոյց տուաւ բծախնդրութիւն: խոստապահանջ էր նախ իր անձին վերաբերմամբ, պաշտօնն ու պարտականութիւնը անթերի կատարելու համար:

1950—ական թուականներու սկզբնական տարիներուն, Սրբոց Յակոբեանց վանքի Տպարանի տեսչութիւնը կը վարէի: Գրասենեակիս լայն լուսամուտէն յաճախ կը տեսնէի բակէն իր անցքը, վեղար ի գլուխ, յատկապէս կէսօրին: Երբ տեսնէի իր երթը, գիտէի թէ անվրէպ ժամը 12—ին հինգ վայրկեան պակաս է, վասնզի Նորայր Եպս. դէպի սեղանատուն իր ճամբուն վրայ է, մեթոտիկ, կանոնաւորութեան անտեղիտալի սկզբունքով: Այդպէս էր իր կեանքը:

Իր նկարագրին մէկ ուրիշ գիծն էր զուարթախօսութեան պակասը: Երկար տարիներով դիւանատան մէջ պաշտօնակից եղած էր իրեն հայրենակից, Այթապցի ողբացեալ Յակոբճան Եագուպեան: Այս վերջնոյն մահուընէ ետք, երէց դուստրը, հօրը կենսաթոշակի հարցին կապակցութեամբ իր փոքր եղբայրը ղրկած էր Սրբազանէն ժամադրութիւն առնելու, տեսակցութեան մը համար: Արդ՝ այս փոքր եղբայրը՝ Մասիս Եագուպեան, մանկական անդամալուծութեամբ, սանդուխները սողոսկելով կը բարձրանար: Նորայր Սրբազան խեղճ Մասիսը լսելէ ետք, ետ ղրկած էր քրոջ, որպէսզի հարցնէ թէ տեսակցութիւնը ի՞նչ խնդրի մասին է: Երկրորդ անգամ դարձեալ ետ ղրկած էր գիտնալու համար թէ կէսօրէ առաջ թէ կէսօրէ ետք կ'ուզէ տեսակցիլ: Երրորդ անգամ, երկա՞ր թէ կարճ տեսակցութեան մասին է հարցը: Վերջապէս տեսակցութիւն խնդրողը, սողոսկող իր եղբօր հետ լուր ղրկած էր թէ . . . քոյրս Ձեզ հետ տեսակցիլ չ'ուզեր այլեւս:

Ամառ թէ ձմեռ, գիշերային, առաւօտեան կամ երեկոյեան ժամապաշտութիւններուն, ամէն օր անխափան ներկայ էր, կոչնակի առաջին զարկերուն զինք կարելի էր տեսնել եկեղեցւոյ բակին մէջ: Զիթենեաց լեռան, Գեթսեմանիի մօտ, Ս. Կոյս Մարիամի գերեզմանին, կամ Ս. Յարութեան Տաճարի թափօրով միաբանական եթերուն, իբրեւ թափօրապետ իր անձին հմայնքն ու պատկառելի ներկայութիւնը կը բերէր միշտ:

Ուսանելի քարոզներ կը խօսէր, լուռ Կիրակիներուն կամ տօնական առիթներով: Ուսանողները իր խօսած քարոզները գրի կ'առնէին, ի հարկին զայն իբրեւ օրինակ գործածելու եւ ուսանելու համար: Զերմ ու հաղորդական էին իր խօսքերը որոնք կը հպէին ունկնդրին թէ՛ մտքին եւ թէ՛ սրտին: Պարզ, կարճ նախադասութիւններ, բայց իմաստալից:

Իրեն յատկացուած վարդապետական ամենահամեստ սենեակին մէջ, բացարձակ անհրաժեշտ եղող իրերէն, առարկաներէն զատ ոչինչ ունէր:

ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ

Համեստութեան տիպարը: Լի խոր հմտութեամբ: Կ'ըսեն թէ քանի մը տեսակ տգիտութիւն կայ: Ա) Պէտք եղածը չգիտնալ: Բ) Պէտք եղածը կիսկատար գիտնալ: Գ) Պէտք չեղածը գիտնալ: Նորայր Սրբազան պէտք եղածը գիտէր եւ շատ լաւ գիտէր, վասնզի հմուտ էր տոմարագիտութեան, շարականագիտութեան, մատենագրութեան, Աստուածաբանութեան, գրաբար լեզուին եւ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան:

Տարիներու ընթացքին իբրեւ ուսուցիչ, աշակերտներու սերունդներ օգտուած են իր հմտութենէն: Դասապահէն ճիշդ վայրկեան մը առաջ սովորութիւն ունէր դասարան մտնելու, վեղարը հանելով կը զետեղէր սեղանին վրայ միշտ նոյն տողը:

Տարիներ առաջ, ի Լիզպոն, Կիւլպէնկեան Հաստատութիւնը ձեռնարկած էր հայ մատենագրութեան այլ գիրքերու շարքին հրատարկել Հայ մատենագրութեան երկու կոթողային գործերը, դաւանաբանական թեքումով: Առաջինը վերահրատարակութիւնն էր «Կնիք Հաւատոյ» հատորին, որ լոյս ընծայուեցաւ 1974-ին: Իսկ երկրորդին համար, «Գիրք Թղթոց», հաստատութիւնը յանձնարարական տուաւ հայագէտ գիտնականներու որոնք . . . չհամարձակեցան գործին ձեռնարկել, կամ աւարտին հասցնել: Նորայր Սրբազան դասաւորեց Հայ Եկեղեցւոյ եռամեծար հայրապետներու դաւանական

խնդիրներու կամ ուղղափառութեան մասին նամակները, խմբագրեց եւ Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն իբրեւ գեղատիպ, հիանալի հատոր մը, ի լոյս ընծայեց, հարիւրաւոր ընթերցողներու պրպտումներուն համար հազուագիւտ այդ գործը իբրեւ լաւագոյն նուէր ներկայացուց:

Գործածական, ուսանելի եւ երախտիքի արժանի աշխատանք մըն է նաեւ Հայ մատենագիրներու մասին «Հայ Գրողներ» անունով հրատարակած հաստափոր հատորը, որուն մէջ ուսանողը կրնայ գտնել լրիւ տեղեկութիւններ, գըրւած միշտ նոյն հատու, պարզ ոճով ու իմաստալից. այլ հեղինակներու նմանօրինակ գործերուն հետ բաղտատմամբ, Նորայր Արքեպսկի գիրքը լաւագոյնն է, Բրօֆ. Մանուկ Աբեղեանի «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն» երկհատոր գործէն ետք: Նորայր Եպս.ի ձեռնարկը աւելի ամփոփ է եւ առձեռն:

Իբրեւ գիտնական, ՍԻՈՆ ամսագրին մէջ, մեր մատենագիրներուն մասին, յատկապէս միջնադարեան տաղասացներուն մասին, հարիւրաւոր յօդւածներէն բացի, Նորայր Սրբազանի անունը տեւականացնող գործը, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի Ս. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ պահուող ձեռագիրներուն տասնըմէկհատորեակ «Յուցակ Ձեռագրաց» հաստափոր հատորներն են, ժամանակագրութիւններով, յիշատակագրութիւններով, արձանագրուած ամենայն բարեխղճութեամբ: Իր սովորական գիտական, մեթոտիկ աշխատանքով, ձեռնհասօրէն եւ տքնաջան համբերութեամբ, սոյն տասնըմէկ հատորները, իր կեանքին ու վաստակին գլուխ գործոցն են:

ԿՈՐՈՒՍՏԸ

Հիմա ոչ եւս է Նորայր Սրբազան, Միաբանութեան երիցագոյն անդամը: Յիշենք Հին Կտակարանի տիտան դէմքերէն Յոբ Երանելիի գրքին մէջ հետեւեալը. «Եւ երթիցես ի գերեզման ի բարւոք ծերութեան, իբրեւ զցորեան հասեալ, ի ժամանակի հնձեալ» (Յոբ 5.26):

Բոլոր գործարանաւոր մարմինները կը մեռնին. ստեղծագործութեան գլուխ գործոց մարդն ալ խարանուած է մահուան դատակնիքով. անյեղլի օրէնքն է աշխարհի: Բայց երբ աւելի քան ինը տասնամեակներու ու պատուաբեր աշխատանքին բեռը չալկած կը մեկնին, անոնց համար իմաստութեան գիրքը կ'ըսէ. «Հասակ ծերութեան, կեանք անարատք»: Անարատ իր կեանքի ամբողջ երկայնքին հաւատաց առ այն թէ՛ «Մի է մեր յոյս, պսակ պարծանաց» (Ա. Թեա. Բ. 19): Ան որ ըսաւ. «Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալք եւ բեռնաւորք եւ ես հանգուցից զձեզ» (Մատթ. 11. 28): Որովհետեւ «Ի տան Հօր իմոյ օթեվանք բազում են, երթամ եւ պատրաստեմ ձեզ տեղի» (Յովհ. 14.2):

Հոգեւոյս Նորայր Արքեպսկ. յառաջացած տարիքին, այսինքն բարւոք ծերութեան, իբրեւ ատոք ցորեան, մահուան մանգաղէն հնձուեցաւ. բայց իր վաստակը ատոք ցորեանի ոսկեգոյն դաշտի նման է ուր ցորեանի հարստութեան որաները կապուած են խուրձերով եւ մշակը ճամբորդն է յաւիտենութեան, պատրաստուած լուսէ օթարաններու մէջ բնակելու եւ յարագուարճ բերկրանքով Աստուածտեսութեան արժանի ըլլալու համար:

«Երանի մեռելոցն որք ի Տէր ննջեն. քանզի հանգեան յաշխատութենէ իւրեանց, բայց միայն գործք իւրեանց չոգան զհետ նոցա» (Յայտ. 14.13):